

УДК 37(001)(477)-051 Шульгін:[026:34](477-25)ДНПБУ

**Ірина
Орищенко**

Старший науковий співробітник сектору рідкісних видань відділу науково-документного забезпечення та зберігання фонду Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В.О. Сухомлинського, кандидат історичних наук, м. Київ

ПЕДАГОГІЧНА СПАДЩИНА ВІТАЛІЯ ШУЛЬГІНА ЗА МАТЕРІАЛАМИ ФОНДУ ДНПБ УКРАЇНИ ІМЕНІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО

У статті на основі архівних документів, опублікованих досліджень та видань з фонду Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В.О. Сухомлинського проаналізовано життєвий шлях та викладацьку діяльність Віталія Шульгіна. Розкрито особливості методики укладених ним підручників з історії для середніх навчальних закладів Російської імперії, висвітлено заслуги В. Шульгіна як викладача вищої школи.

Ключові слова: Віталій Якович Шульгін, підручники, середні навчальні заклади, гімназії, Університет Св. Володимира, освіта, викладання історії.

У фонді Державної науково-педагогічної бібліотеки імені В.О. Сухомлинського зберігаються підручники для учнів чоловічих та жіночих середніх навчальних закладів Російської імперії, укладені В. Шульгіним. Віталій Якович Шульгін (1822—1878) — досить цікава особистість, його внесок у розвиток освіти на українських землях у складі Російської імперії досить помітний. Вчений, викладач та упорядник низки навчальних посібників, він займався розробкою методики викладання історії у середніх навчальних закладах.

Відомості про соціальне походження В. Шульгіна досить суперечливі. Різні дослідники виводять його родину і з російських дворян, і з українських міщан, і з козацького роду¹. Народився В. Шульгін у м. Калужі 15 (27) квітня 1822 року в родині колезького радника². Потім його сім'я переїхала до Ніжина, де і пройшло дитинство майбутнього вченого і педагога до того часу, коли його батько був переведений на роботу до Києва. Через слабе здоров'я, спричинене недоглядом няньки й отриманою в дитинстві травмою спини він, імовірно, навчався вдома. Підготовчу освіту отримав у професора філософії Київської духовної академії Г. Карпова, а 1833 року вступив до І Київській гімназії³. Після її закінчення у 1838 році вступив на філософський факультет Київського університету Св. Володимира. Оскільки в університеті того ж року було виявлено нелегальну політичну організацію, до складу якої входили польські студенти, імператорський указ зобов'язав припинити заняття в університеті. Студентам, не запідозреним у зв'язках з цією організацією, запропонували перевестися до інших університетів Російської імперії. Існувала загроза остаточного закриття Київського університету, але вже через півроку заняття було відновлено⁴. Викладання всесвітньої історії на цьому етапі проводилося професором О. Ставровським, який, за спогадами студентів університету, не відрізнявся великим викладацьким хистом. Ці два факти були не досить сприятливими для того, щоб викликати у студента зацікавленість проблемами всесвітньої історії, однак В. Шульгін, через проблем зі здоров'ям далекий від активного студентського життя, багато уваги приділяв заняттям, зокрема історії⁵. У цьому значний вплив на нього справили такі викладачі університету, як професор філософії О. Новицький та професор І. Нейкірх⁶.

¹ Любченко В.Б. Київські Шульгіни: Національно розділена родина в історії України / В.Б. Любченко // Українська біографістика. — Київ, 1999. — Вип. 2. — С. 153—162; Гриценко І. Професор В.Я. Шульгін та його "История университета Св. Владимира" / І. Гриценко, В. Короткий, Д. Набільський // Шульгін Виталий. История университета Св. Владимира / соч. Виталия Шульгина ; сост. В. Короткий. — Репр. изд. — Киев : Лыбидь, 2010. — С. II—IIIю

² Биографический словарь профессоров и преподавателей императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / сост. и издан под ред. ординарного профессора В.С. Иконникова. — Киев, 1884. — 760 с.

³ Виталий Яковлевич Шульгин. Некролог // Университетские известия. — Киев, 1879. — № 2. — С. 1—26.

⁴ Гриценко І. Професор В.Я. Шульгін та його "История университета Св. Владимира" / І. Гриценко, В. Короткий, Д. Набільський // Шульгін Виталий. История университета Св. Владимира / соч. Виталия Шульгина ; сост. В. Короткий. — Репр. изд. — Киев : Лыбидь, 2010. — С. VII

⁵ Виталий Яковлевич Шульгин. Некролог // Университетские известия. — Киев, 1879. — № 2. — С. 4—5.

⁶ Гриценко І. Професор В.Я. Шульгін та його "История университета Св. Владимира" / І. Гриценко, В. Короткий, Д. Набільський // Шульгін Виталий. История университета Св. Владимира / соч. Виталия Шульгина ; сост. В. Короткий. — Репр. изд. — Киев : Лыбидь, 2010. — С. XII—XXIII.

Після закінчення у 1842 році Університету В. Шульгін працює спочатку вчителем історії у Другій Київській гімназії, а з 1846 року — викладачем історії у Київському інституті шляхетних дівчат⁷. У 1849 році його призначують інспектором Інституту шляхетних дівчат⁸. Після звільнення з Університету Св. Володимира служба в інституті⁹ та посада головного редактора газети “Киевлянин” стали основними напрямками його діяльності. Залишив посаду інспектора В. Шульгін у 1871 році.

У 1849 році Шульгіну запропонували посаду ад'юнкта Університету Св. Володимира на кафедрі всесвітньої історії, того ж року він захистив магістерську дисертацію на тему “Про становище жінок в Росії до Петра Великого”¹⁰. Він першим запровадив практику проведення не лише лекційних, але й семінарських занять. Згідно зі звичайною для німецьких університетів методикою він вважав доцільним запровадити практичні заняття і в російській вищій школі. Після попереднього викладу професором основних характеристик того чи іншого періоду, історіографії проблеми, методів роботи з наявними джерелами студенти мали опрацьовувати джерельний матеріал із подальшим обговоренням результатів під час заняття¹¹.

Крім того, В. Шульгін створив підручники з історії стародавнього світу, середніх віків та нового часу, котрі були включені до освітніх програм для середніх начальних закладів Російської імперії та схвалені Міністерством Народної Освіти. Серед його заслуг також проведення додаткових консультацій та публічних лекцій з найбільш актуальних питань¹².

У передмові до курсу історії стародавнього світу упорядник зазначає, що недоцільним є розпочинати викладання історії з суто наукового представлення фактів. Йому має передувати ознайомлення учнів з біографіями історичних діячів, із традиціями та звичаями, витворами мистецтва, зразками одягу, зброї та предметів ужитку. В такому вигляді вивчення історії доступне навіть

⁷ ДАК. — Ф. 144, Оп. 1, Спр. 155. — Арк. 26.

⁸ ДАК. — Ф. 16, Оп. 289, Д. 30. — Об определении адъюнкта Шульгина сверх сей должности Инспектором классов в Киевском Институте благородных девиц. — 13 арк.

⁹ ДАК. — Ф. 16, Оп. 301, Д. 228. — Об увольнении профессора Шульгина от службы при Киевском университете. — 13 л.

¹⁰ Історичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка: минуле і сьогодення / за ред. проф. Г.Д. Казьмирчука. — Київ, 2004. — С. 316; Шульгин В. О состоянии женщин в России до Петра Великого: Историческое исследование / Виталий Шульгин. — Киев : В тип. И. Вальнера, 1850. — XXVII, 106 с.

¹¹ Шульгин В.Я. Практические занятия студентов по всеобщей истории / В.Я. Шульгин // Университетские известия. — Киев, 1861. — № 9. — С. 21—25; Баженова Г.Ю. Міжнародні зв'язки істориків Росії (друга половина XIX — початок XX ст.) : дис. ...канд. іст. наук: 07.00.02 — Всесвітня історія. — Київ, 2008. — С. 88.

¹² Ісак Ю. Внесок В.Я. Шульгіна у вивчення і викладання всесвітньої історії в Україні у II половині XIX ст. / Ю. Ісак // Шевченківська весна. Історія : Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. молодих учених. — Вип. VI : у 2 ч. / редкол.: В.Ф. Колесник, Ю.В. Латиш та ін. — Ч. 2: Праці аспірантів та студентів : у 2 т. — Т. 1. — Київ : СПД Цимбаленко Є.С., 2008. — С. 160.

учням перших класів. Із третього класу можна впроваджувати систематичне вивчення давньої історії, яка надасть дитині можливість звикнути до стилю історичного оповідання і зрозуміти найпростіші явища народного життя. На початку кожного розділу свого підручника В. Шульгін давав його загальну характеристику, пропонуючи звертатися до неї після ознайомлення учнів із основним змістом розділу. Ще одним обов'язковим елементом підручника автор вважав уведення до розділів географічного нариса, щоб дати учням загальні уявлення про вплив умов місцевості на історичне життя її мешканців. Крім того, В. Шульгін наголошує на обов'язковому використанні під час ознайомлення учнів з матеріалом наочності, зокрема географічних карт. Для того щоб учні краще розуміли характеристики політичних, релігійних та культурних течій і напрямів, запропоновано представляти їх у конкретних образах їхніх керівників та основоположників. Ряд історичних характеристик віднесено переважно до давньогрецької та давньоримської історії, з того часу коли особистість державних діячів відіграє визначальну роль у суспільно-політичних трансформаціях. Історію релігійних вірувань (особливо у стародавніх греків та римлян, які розробили власну філософію) В. Шульгін представляє не як сукупність міфологічних оповідань, а як "історію боротьби поетичної віри з філософським аналізом"¹³.

Підготовлений Шульгіним "Курс истории средних веков" кілька разів перевидавався. У передмові до нього вчений виклав свої погляди на викладання історії, зокрема середньовічної, використавши для написання підручника статті та монографії як вітчизняних, так і зарубіжних авторів, зокрема О. Тьєрі, Ж. Мішле, Т. Грановського та ін.¹⁴

Основна увага у викладі матеріалу була зосереджена на найбільш впливових країнах Західної, Східної Європи та Сходу. Їх історія була представлена детально, з подробицями та легендами, що, як вважав автор, є сприятливим для кращого розуміння епохи. Другорядні країни (за автором, ті, що не мали важливого впливу на загальний перебіг подій) зображені більш схематично, як доповнення до загальної картини і зв'язок між ключовими явищами. Вважаючи малоефективною суху систематику і суто хронологічний виклад, автор намагався уникнути поділу на дрібні періоди, великої кількості подій і дат, сукупність яких не дає уявлення ні про характерні особливості держави, ні про роль історичних діячів. Крім того, стверджував учений, такі дані погано запам'ятовуються, швидко забуваються і забирають у викладача час, який

¹³ Шульгин В. Курс всеобщей истории для воспитанников и воспитанниц средних учебных заведений: История древнего мира: принято в число учебных руководств в учебных заведениях Мин. Нар. Просв. и Женского ведомства Учреждения Императрицы Марии / составленный В. Шульгиным. — 6-е изд. — Санкт-Петербург : Издатель С.И. Литов (В Тип. Второго Отделения Собственной Е. И. В. Канцелярии), 1865. — С. V—VII.

¹⁴ Шульгин В.Я. Курс истории средних веков / В.Я. Шульгин. — 8-е изд. — Киев : В типографии Университета св. Владимира, 1881. — С. VIII—IX.

можна було б використати для більш суттєвої характеристики епохи. Віталій Шульгін основним принципом викладання висуває тезу, що табличні методи не гідні історії. Якомога менше чисел і якнайбільше живих людей має стати основним правилом навчання¹⁵.

Період середньовіччя був поділений на два етапи: до і після початку хрестових походів. З урахуванням цього викладалася історія провідних країн: Франції, Англії, Німеччини, Італії, Східної Римської імперії, Аравії. Історія другорядних країн, до яких віднесено скандинавські, піренейські та слов'янські держави, представлена в загальних рисах в кінці розділу, без поділу на періоди¹⁶.

Виклад подій зовнішньополітичної історії у підручнику відійшов на другий план, натомість особлива увага приділяється внутрішньому життю народів у його юридичних, економічних, морально-етичних, релігійних та культурних проявах без поділу на періоди, в одному нарисі¹⁷.

Важливим моментом для підручника з історії В. Шульгін вважав наявність бібліографічного покажчика, до якого було включено основну літературу з розглянутих у посібнику питань та історичних періодів. Такий підхід мав на меті надати як учням, так і вчителям можливість отримати додаткову інформацію, здобути більш детальні знання з того чи іншого питання.

У своїй викладацькій діяльності під час лекційних занять В. Шульгін велику увагу приділяв джерелам, зупиняючись лише на найбільш яскравих фактах, давав їм чітку характеристику. Читаючи курс бібліографії давньої історії, він добре орієнтувався як у вже відомих наукових працях, так і в тих, що були тільки видані¹⁸. Ф. Ромер згадує, що вчений не обмежувався одним лише повідомленням набору фактів, звертав увагу на глобальні події і завжди вказував, у якій спеціальній історичній літературі студенти можуть ознайомитися з тими подіями, які не увійшли до лекційного курсу. Колишні студенти згадують його як чудового лектора, знавця всіх нових наукових видань з історії, як вітчизняних, так і зарубіжних¹⁹. Крім того, у спогадах наголошується, що В. Шульгін заохочував зацікавленість всесвітньою історією у студен-

¹⁵ Шульгін В.Я. Курс истории средних веков / В.Я. Шульгин. — 8-е изд. — Киев : В типографии Университета св. Владимира, 1881. — С. VII—XIII.

¹⁶ Шульгін В. Курс всеобщей истории для воспитанниц благородных институтов и воспитанников гимназий: История средних веков / составленный В. Шульгиным. — Киев : В Университетской тип., 1858. — С. II.

¹⁷ Шульгін В.Я. Курс истории средних веков / В.Я. Шульгин. — 8-е изд. — Киев : В типографии Университета св. Владимира, 1881. — С. VIII.

¹⁸ Авсеєнко В. Уривки із спогадів про університет кінця 50-х — початку 60-х років XIX ст. // З іменем святого Володимира. Київський Університет у документах, матеріалах та спогадах сучасників : у 2 кн. — Кн. 1. / упоряд. В. Короткий, В. Ульяновський. — Київ : Заповіт, 1994. — С. 255.

¹⁹ Ромер Ф. Київський університет в 1855—1860 рр. // З іменем Святого Володимира. Київський університет у документах, матеріалах та спогадах сучасників : у 2 кн. — Кн. 2 / упоряд. В. Короткий, В. Ульяновський. — Київ : Заповіт, 1994. — С. 31—32.

тів, зокрема організував семінари²⁰. Крім того, вчений часто давав студентам книги з власної бібліотеки, якщо їх цікавила та чи інша історична проблема. Дослідниця Р. Еймонтова відносить його до типу “професорів-просвітителів”, звертаючи увагу на його викладацькі здібності, всебічну освіченість, уміння зацікавити власним предметом, вплив на формування особистості молоді, що навчалася в університеті²¹.

Щоправда, науковою діяльністю В. Шульгін не займався, оскільки більша частина його роботи в Університеті припадала на 40—50-ті роки XIX ст., коли ознайомлення з джерельним матеріалом у зарубіжних архівах, а також спілкування із західноєвропейськими колегами було обмежено імперською політикою спочатку через те, що Університет Св. Володимира перебував на початковій стадії свого формування, а з 1848 року — у зв'язку з тим, що влада остерігалась проникнення з-за кордону небезпечних революційних ідей і намагалась уникнути цього шляхом припинення контактів, зокрема й наукової співпраці.

У жовтні 1862 року В. Шульгін подав прохання про відставку з посади виконуючого обов'язки екстраординарного професора кафедри загальної історії в зв'язку з тим, що стан здоров'я не дозволяв йому повною мірою виконувати свої обов'язки²². В. Чесноков згадує про ще одну життєву обставину, яка змусила Шульгіна подати у відставку: після смерті брата він залишився єдиним опікуном його дітей²³. Проте, вже на засіданні 31 серпня 1863 року Рада Університету розглядала передану попечителем Київського навчального округу програму публічних лекцій В. Шульгіна. При цьому “деякі з членів Ради висловили думку, що оскільки з бажання п. Шульгіна можна зробити висновки про схильність його знову повернутися до викладацької діяльності... то було б досить бажано й корисно запросити п. Шульгіна замість публічних лекцій читати лекції з загальної історії для студентів Університету”. У приватній розмові ректор Університету М. Іванішев зробив йому пропозицію повернутися до викладання в Університеті Св. Володимира²⁴.

²⁰ Авсеєнко В. Уривки із спогадів про університет кінця 50-х — початку 60-х років XIX ст. // З іменем святого Володимира. Київський Університет у документах, матеріалах та спогадах сучасників : у 2 кн. — Кн. 1. / упоряд. В. Короткий, В. Ульяновський. — Київ : Заповіт, 1994. — С. 255—256.

²¹ Еймонтова Р.Г. Русские университеты на грани двух эпох / Р.Г. Эймонтова. — Москва : Наука, 1985. — С. 95—100.

²² Чесноков В.И. Правительственная политика и историческая наука России 60—70-х годов XIX века. Исследовательские очерки / В.И. Чесноков. — Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 1989. — С. 129; ДАК. — Ф. 16, Оп. 301, Д. 228. — Об увольнении профессора Шульгина от службы при Киевском университете. — арк. 1.

²³ Чесноков В.И. “Дело В.Я. Шульгина” в Киевском университете как эпизод из истории университетской жизни в условиях действия Устава 1863 года / В.И. Чесноков. — Воронеж : Изд-во Воронежского гос. ун-та, 1999. — Вып. 4. — С. 121.

²⁴ ДАК. — Ф. 16, Оп. 302, Д. 155. — О приглашении Шульгина на службу в университет. — арк. 6.

В. Шульгін дав згоду на відновлення викладацької діяльності та виклав умови, бажані при поверненні на службу. Основним проханням було збереження попередньої посади (виконуючого обов'язки екстраординарного професора), але з оплатою, згідно з новим статутом²⁵.

Рада Університету обрала вченого виконуючим обов'язки екстраординарного професора, але Статут 1863 року забороняв отримання професорського звання особами, які не мали докторського ступеня, і, посилаючись на ст. 68, історико-філологічний факультет відмовився від балотування В. Шульгіна на кафедру всесвітньої історії²⁶, наголосивши, що єдино можливим виходом є прийняття вченого на факультет тимчасовим викладачем за наймом для того, щоб посада залишалася вакантною і при нагоді факультет міг запросити на професорську посаду претендента з докторським ступенем²⁷.

Варіантів для затвердження В. Шульгіна на попередню посаду було два: запропонувати вченому найближчим терміном подати докторську дисертацію або ж надати йому ступінь доктора на основі примітки до ст. 113 Статуту, яка передбачала отримання докторського ступеня видатними науковцями без подання докторської дисертації, за здійснені ними наукові досягнення; “знаменитих вчених, що здобули всезагальне визнання своїми науковими працями, переводити у вищий наукову ступінь прямо і без іспиту”²⁸. Цією можливістю і скористалася Рада Університету, надавши В. Шульгіну в березні 1864 року докторський ступінь на основі його високих педагогічних здібностей та укладених ним підручників з історії для середніх навчальних закладів Російської імперії²⁹, що викликало протест історико-філологічного факультету. Рада та декан історико-філологічного факультету наголосили, що магістерської дисертації В. Шульгіна, його дослідження з історії Київського університету та підручників із всесвітньої історії, які використовувалися на той час у більшості гімназій Російської імперії, недостатньо для того, щоб визнати його “знаменитим вченим”³⁰. У такій ситуації вчений змушений був відслати виданий йому диплом доктору міністру освіти і відмовитись від претензій на повернення на службу в університет. У своєму листі Шульгін по-

²⁵ ДАК. — Ф. 16, Оп. 302, Д. 155. — О приглашении Шульгина на службу в университет. — арк. 2—2(зв.)

²⁶ Чесноков В.И. Правительственная политика и историческая наука России 60—70-х годов XIX века. Исследовательские очерки / В.И. Чесноков. — Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 1989. — С. 130.

²⁷ ДАК. — Ф. 16, Оп. 302, Д. 155. — О приглашении Шульгина на службу в университет. — арк. 15 (зв.)

²⁸ Общий устав Императорских Российских университетов [Эл. ресурс]. — П. 113. — Режим доступа: http://lib.ru/TEXTBOOKS/ustaw_18.txt.

²⁹ ДАК. — Ф. 16, Оп. 302, Д. 155. — О приглашении Шульгина на службу в университет. — арк. 67.

³⁰ Чесноков В.И. Правительственная политика и историческая наука России 60—70-х годов XIX века. Исследовательские очерки / В.И. Чесноков. — Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 1989. — С. 134—135.

яснявав причини, що змусили його повернути диплом, зокрема небажанням йти проти волі факультетської спільноти, більшість якої не бажає бачити його на посаді екстраординарного професора³¹.

В. Авсеєнко, який був учнем В. Шульгіна, також згадує про те, що вченому запропонували повернутися на факультет у зв'язку з браком викладачів всесвітньої історії. Від посади доцента той відмовився через низьку платню, а обрання його професором було ускладнене через параграф університетського статуту, який забороняв це, якщо не була захищена докторська дисертація³². Після цього В. Шульгін залишив викладацьку діяльність.

Віталій Шульгін зробив значний внесок у розробку методики викладання історії у середніх навчальних закладах України у складі Російської імперії. Основною рисою його підручників була доступність викладу. Він вважав, що основне завдання викладача, вчителя — дати учням можливість зрозуміти епоху як цілісну картину, з усвідомленням причин та наслідків подій, з уявленням про життя народу та його культуру. Не менш значним був і його внесок у викладання історії у вищій школі. В. Шульгін одним із перших започаткував практичні заняття, які мали сприяти глибшому засвоєнню історії, заохочувати студентів звертатися до джерел та додаткової літератури. І, з огляду на дефіцит зарубіжних наукових видань, вчений і викладач надавав студентам у користування книги з особистої бібліотеки. В умовах становлення власне української науки й освіти В. Шульгін започаткував нові тенденції викладання, спрямовані на підвищення якості як середньої, так і вищої освіти.

Список використаних джерел:

1. Авсеєнко В. Уривки із спогадів про університет кінця 50-х — початку 60-х років XIX ст. // З іменем святого Володимира. Київський Університет у документах, матеріалах та спогадах сучасників : у 2 кн. — Кн. 1 / упоряд. В. Короткий, В. Ульяновський. — Київ : Заповіт, 1994. — С. 255—256.

2. Баженова Г.Ю. Міжнародні зв'язки істориків Росії (друга половина XIX — початок XX ст.) : дис. ...канд. іст. наук: 07.00.02 — Всесвітня історія. — Київ, 2008. — С. 254—269.

3. Биографический словарь профессоров и преподавателей императорского университета Св. Владимира (1834—1884) / сост. и издан под ред. ординарного профессора В.С. Иконникова. — Киев, 1884. — 760 с.

4. Віталій Яковлевич Шульгін. Некролог // Університетские известия. — Киев, 1879. — № 2. — С. 1—26.

5. Волосникова Л.М. Университетский устав Российской империи 1863 года — режим академической свободы / Л.М. Волосникова // История государства и права. — Москва : Юрист, 2006. — № 5. — С. 13—16.

³¹ ДАК. — Ф. 16, Оп. 302, Д. 155. — О пригласении Шульгина на службу в университет. — арк. 161 а-163.

³² Авсеєнко В. Уривки із спогадів про університет кінця 50-х — початку 60-х років XIX ст. // З іменем святого Володимира. Київський Університет у документах, матеріалах та спогадах сучасників : у 2 кн. — Кн. 1 / упоряд. В. Короткий, В. Ульяновський. — Київ : Заповіт, 1994. — С. 256.

6. Высшее образование в России. Очерк истории до 1917 года / под ред. Г. Киселева. — Москва, 1995. — 352 с.
7. Гриценко І. Професор В.Я. Шульгін та його “История университета Св. Владимира” / І. Гриценко, В. Короткий, Д. Набільський // Шульгин Виталий. История университета Св. Владимира / соч. Виталия Шульгина ; сост. В. Короткий. — Репр. изд. — Киев : Лыбидь, 2010. — С. I—XXXVI.
8. ДАК. — Ф. 16, Оп. 289, Д. 30. — Об определении адъюнкта Шульгина сверх сей должности Инспектором классов в Киевском Институте благородных девиц. — 13 арк.
9. ДАК. — Ф. 16, Оп. 301, Д. 228. — Об увольнении профессора Шульгина от службы при Киевском университете. — 13 л.
10. ДАК. — Ф. 16, Оп. 302, Д. 155. — О приглашении Шульгина на службу в университет. — Л. 6.
11. ДАК. — Ф. 144, Оп. 1, Спр. 155. — Арк. 26.
12. Ісак Ю. Внесок В.Я. Шульгіна у вивчення і викладання всесвітньої історії в Україні у II половині XIX ст. / Ю. Ісак // Шевченківська весна. Історія : Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. молодих учених. — Вип. VI : у 2 ч. / редкол.: В.Ф. Колесник, Ю.В. Латиш та ін. — Ч. 2: Праці аспірантів та студентів : у 2 т. — Т. 1. — Київ : СПД Цимбаленко Є.С., 2008.
13. ІР НБУВ. — Ф. I, “Літературні матеріали”, № 1153/5045. Шульгин Виталий. Рыцарство средних веков, его начало, распространение, дух и влияние на жизнь и образованность Европы. (Писано 1840 окт. 12 — 1841 апреля 20 дня) [Текст и “Приложения”]. Кандидатская диссертация.
14. ІР НБУВ. — Ф. 51, № 464. Протокол заседания Совета Университета Св. Владимира по обсуждению представления историко-филологического факультета о предоставлении Шульгину должности экстраординарного профессора по кафедре всеобщей истории. 1863 г. — 6 л.
15. Історичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка: минуле і сьогодення / за ред. проф. Г.Д. Казьмирчука. — Київ, 2004.
16. Левінець Р.П. Життєвий шлях та наукова діяльність В.Я. Шульгіна (1821—1878 рр.) : автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.06. — Історіографія, джерелознавство, спеціальні історичні дисципліни / Р.П. Левінець. — Київ, 2004. — 15 с.
17. Любченко В.Б. Київські Шульгини: Національно розділена родина в історії України / В.Б. Любченко // Українська біографістика. — Київ, 1999. — Вип. 2. — С. 153—162.
18. Маркіна В.О. Розвиток медієвістики / В.О. Маркіна, Т.П. Брянцева, О.П. Крижанівський // Вісник Київського університету. — Сер.: Історичні науки. — Київ, 1984. — № 26. — С. 86—97.
19. Мордвінцев В.М. Політика російського уряду щодо історичної науки в Київському університеті в другій половині XIX ст. / В.М. Мордвінцев // 150 років розвитку вітчизняної історичної науки в Київському університеті : Матеріали Республік. наук. — практ. конф. Київ, 20—21 жовтня 1992 р. — Київ, 1993.
20. Общій устав Императорских Российских университетов [Эл. ресурс]. — Режим доступа: http://lib.ru/ТЕХТBOOKS/ustaw_18.txt.
21. Потульницький В.А. Україна і всесвітня історія: Історіографія світової та української історії XVII—XX ст. / В.А. Потульницький. — Київ : Либідь, 2002. — 480 с.
22. Ромер Ф. Київський університет в 1855—1860 рр. // З іменем Святого Володимира. Київський університет у документах, матеріалах та спогадах сучасників : у 2 кн. — Кн. 2 / упоряд. В. Короткий, В. Ульяновський. — Київ : Заповіт, 1994.
23. Сидоренко О.О. Методологічні основи медієвістики в університеті Святого Володимира 30—60-ті рр. XIX ст. (етап становлення) / О.О. Сидоренко // Сторінки історії : зб. наук. пр. / відп. ред. Н.Ф. Гнатюк ; Національний технічний університет України. — Київ : Політехніка, 2003. — Вип. 18. — С. 109—116.

24. Сидоренко О. Розвиток медієвістики в університеті святого Володимира кінця 40-х — 60-х рр. XIX ст. у зв'язку із становленням позитивістської методології / О.О. Сидоренко // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. — Вип. 15. — Сер.: Історичні науки. — Чернігів, 2002. — № 1. — С. 44—67.

25. Чесноков В.И. “Дело В.Я. Шульгина” в Киевском университете как эпизод из истории университетской жизни в условиях действия Устава 1863 года / В.И. Чесноков. — Воронеж : Изд-во Воронежского гос. ун-та, 1999. — Вып. 4. — С. 121—139.

26. Чесноков В.И. Правительственная политика и историческая наука России 60—70-х годов XIX века. Исследовательские очерки / В.И. Чесноков. — Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 1989.

27. Шульгин В. История университета Св. Владимира / Виталий Шульгин // Соч. Виталия Шульгина / сост. В. Короткий. — Репр. изд. — Киев : Лыбидь, 2010. — 280 с.: ил., портр.

28. Шульгин В. Курс всеобщей истории для воспитанников и воспитанниц средних учебных заведений: История древнего мира: принято в число учебных руководств в учебных заведениях Министерства Народного Просвещения и Женского ведомства Учреждения Императрицы Марии / составленный В. Шульгиным. — 6-е изд. — Санкт-Петербург : Издатель С.И. Литов, 1865 (В Тип. Второго Отделения Собственной Е. И. В. Канцелярии). — XXVI, 340 с. — Библиогр.: с. XI—XXVI

29. Шульгин В. Курс всеобщей истории для воспитанников и воспитанниц средних учебных заведений: История новых времен. (XVI—XIX в.). Курс истории новых времен для воспитанников и воспитанниц средних учебных заведений / составленный В. Шульгиным. — 4-е изд., испр. и доп. — Санкт-Петербург : Изд. С.И. Литов, 1865 (В Тип. Второго Отделения Собственной Е. И. В. Канцелярии). — XXXIX, 514 с. — Библиогр.: с. XVII—XXXIX.

30. Шульгин В. Курс всеобщей истории для воспитанниц благородных институтов и воспитанников гимназий: История средних веков / составленный В. Шульгиным. — Киев : В Университетской тип., 1858. — IV, X, 230 с. — Библиогр.: с. I—X.

31. Шульгин В. Курс истории новых времен для воспитанников и воспитанниц средних учебных заведений (высших классов) / составленный В. Шульгиным. — Киев : В Университетской тип., 1861. — XXIV, 429, [3] с. — Библиогр.: с. IX—XXIV

32. Шульгин В.Я. Курс истории средних веков / В.Я. Шульгин. — 8-е изд. — Киев : В типографии Университета св. Владимира, 1881. — 256 с.

33. Шульгин В. О состоянии женщин в России до Петра Великого: Историческое исследование / Виталий Шульгин. — Киев : В тип. И. Вальнера, 1850. — XXVII, 106 с.

34. Шульгин В.Я. Практические занятия студентов по всеобщей истории / В.Я. Шульгин // Университетские известия. — Киев, 1861. — № 9. — С. 21—25.

35. Эймонтова Р.Г. Русские университеты на грани двух эпох / Р.Г. Эймонтова. — Москва : Наука, 1985. — 350 с.

Надійшла до редакції 16.08.2016

Iryna Orsychenko. Vitalii Shulgin's Pedagogical Heritage Based on the Fund of the V.O. Sukhomlynskyi State Scientific and Pedagogical Library

In the article on the basis of archival documents, published studies and publications from the Foundation of the V.O. Sukhomlynskyi State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine analyzed the life and teaching activities Vitalii Shulgin. The article reveals peculiarities of a methodology he had compiled history books for secondary schools of the Russian Empire, characterized merits Vitalii Shulgin as a high school teacher.